

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (3)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшісі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқумбаев Айболат Қайырсылаұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропология (Токио, Жапония);

Отенова Гүлфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairislyanovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Отан тарихы
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 3, pp. 692-705, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРПТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_3_692-705

MUSTAFA SHOKAI AND THE FAMINE IN THE TURKESTAN REPUBLIC AND THE KAZAKH ASSR (1917-1923 YEARS)

Ayzhamal I. Kudaibergenova¹, Sagat T. Taiman^{2*}, Kopzhasar M. Zhetibayev³

¹Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
(28, Shevchenko str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Kyzylorda University Korkyt ata
(50 a, Abilkhaiyr Khan str., 120014, Kyzylorda, Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
<https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: st-1968@mail.ru

*Correspondent author

³Akhmet Yassawi International Kazakh-Tupkish University
(29, Bekzat Sattarhanov Str., X41A4E4, Turkestan, Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Professor
<https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

© Valichanov IHE, 2024

© Kudaibergenova A.I., Taiman S.T., Zhetibayev K.M.

Abstract. *Introduction.* The article examines the actions and position of M. Shokai during the famine that took place between 1917 and 1923 in Turkestan and the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic (KazASSR). *Aim and objectives.* Analysis of Mustafa Shokai's stance on the number of victims and deaths during the famine, based on data published in press reports, and considering the political and economic context of the time. *Materials and methods.* The article analyzes archival documents, statistical data, and sources that have not yet been widely published in scholarly literature. These materials were collected from various collections of documents and have not yet become part of the historical record. *The results of the study.* The article examines the actions of M. Shokai during the famine that occurred in Turkestan and the Kazakh Autonomous Soviet Socialist Republic between 1917 and 1923, and analyzes the changes in the population numbers and ethnic composition during this period. The article also discusses the truth about the 1921 famine in Ferghana that was kept secret by the Soviet government, as revealed in a brief article published in the Turkestan newspaper in Tashkent on December 16, 1922. Shokai argues that the Soviet government's actions, including forcible confiscation of livestock, made life difficult for the people of Turkestan, leading to a sharp decrease in livestock numbers. He claims that this was a crime committed by the government, considering it a result of its policies based on threats and

coercion. M. Shokai dates the famine in Turkestan between 1918 and 1922, arguing that "the famine assisted the Soviet government in its efforts to suppress the Muslim community in Turkestan". *Conclusion.* This article reveals one aspect of M. Shokai's struggle against hunger in the 20-30s XX century and the consequences of the policy of the Soviet government for the preservation of the nation.

Keywords: Mustafa Shokai, Turkestan Republic, Kazakh ASSR, famine, political campaigns

For citation: Kudaibergenova A.I., Taiman S.T., Zhetibayev K.M. // Otan tarihy. 2024. Vol. № 3. Pp. 692-705. (in Kaz.).

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_692-705

МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ АКСР ЖЕРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ (1917-1923 жж.)

Айжамал Ибрагимқызы Құдайбергенова¹, Сағат Тамшыбайұлы Тайман²,
Көпжасар Мұстафаұлы Жетібаев³

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28 үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының докторы, доцент, бас ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
(50а үй, Әбілқайыр хан көш., 120014, Қызылорда, Қазақстан)
тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: st-1968@mail.ru

³Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(29, Бекзат Саттарханов көш., Х41А4Е4, Түркістан, Қазақстан)
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор
<https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада Түркістан Республикасы мен Қазақ АКСР-інде 1917-1923 жж. аралығында орын алған ашаршылықтарға қатысты М. Шоқайдың көзқарасы мен іс-әрекеті қарастырылады. *Мақсаты мен міндеттері.* Мұстафа Шоқайдың баспасөз беттерінде жарияланған хабарларды талдау арқылы ашаршылыққа ұшырағандар мен өлгендер жайлы, саны мен оларға көмек беруге қатысты пікірлерін сол кездің саяси-экономикалық жағдайымен байланыстыра талдау. *Материалдар мен әдістер.* Мақалада архив материалдары және құжаттар жинақтарында жарияланғанымен, әлі де тарихи айналымға кірмеген деректер, статистикалық мәліметтер талданды. *Зерттеу нәтижелері.* Түркістан Республикасы мен Қазақ АКСР-інде болған 1917-1923 жылдардағы ашаршылыққа қатысты М. Шоқайдың пікірі мен іс-әрекеті көрсетіліп, ашаршылықтар кезіндегі халық саны мен этникалық құрылымында болған өзгерістер талданады. М. Шоқай Ташкент қаласында шыққан «Түркістан» газетінде (1922 ж. 16 желтоқсан) басылған қысқаша мәліметтер негізінде кеңестік биліктің құпияландырып, жасырмақшы болған Ферғана қаласындағы 1921 ж. аштықтың сұмдық жағдайын әшкерелейді. Қоқан-лоққы мен күштеу әдісін қолдану негізінде билік басына келген сәттен бастап кеңестік биліктің Түркістанда адамдардың малдарын мәжбүрлеп тартып алуы халықтың күн-көрісін ауырлатқанын, мал санының

күрт төмендеуіне әкелгенін түсіндіре отырып, М. Шоқай ашаршылықты Кеңес өкіметінің жасаған қылмысы ретінде дәлелдейді. *Қорытынды.* М. Шоқай Түркістандағы ашаршылықтың мерзімін 1918–1922 жж. аралығы деп көрсете отырып, «ашаршылық Совет үкіметінің Түркістандағы мұсылман жұртшылығымен күресіне көмектесті» деген тұжырымдайды.

Қорытындыласақ, бұл мақала М. Шоқайдың ХХ ғ. 20-30 жж. ашаршылыққа, кеңестік биліктің саясатының ұлттың сақталып қалуына тигізген зардаптарына қарсы күресінің бір қырын көрсетеді.

Түйін сөздер: Мұстафа Шоқай, Түркістан Республикасы, Қазақ АКСР, ашаршылық, саяси науқандар

Дәйексөз үшін: Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М. // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. Б. 692-705. (Қаз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_692-705

Алғыс айту. Мақала ҚР БҒМ Ғылым комитетінің гранттық қаржыландыруымен АР19677780 «М. Шоқайдың мемлекетшілдік мұраты: тарихтан тағылым, идеялық сабақтастық» тақырыбындағы ғылыми жоба аясында дайындалды.

МУСТАФА ШОКАЙ И ГОЛОД В ТУРКЕСТАНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И В КАЗАХСКОЙ АССР (1917-1923 ГГ.)

Айжамал Ибрагимовна Кудайбергенова¹, Сагат Тамшыбайұлы Тайман²,
Копжасар Мустафаевич Жетібаев³

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 г. Алматы, Республика Казахстан)
доктор исторических наук, доцент, главный научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0002-9918-385X>. E-mail: akudaybergen@mail.ru

²Кызылординский университет имени Коркыт Ата
(д. 50а, ул. Абилхайыр хана, 120014, Кызылорда, Казахстан)
Кандидат исторических наук, доцент
<https://orcid.org/0000-0002-0547-9837>. E-mail: st-1968@mail.ru

³Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави
(29, ул. Бекзат Сағтарханова, Х41А4Е4, Туркестан, Казахстан)
Кандидат исторических наук, профессор
<https://orcid.org/0000-0002-1241-3676>. E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Кудайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.

Аннотация. *Введение.* В статье рассмотрены позиция и действия М. Шокая в отношении голода, произошедшего между 1917-1923 гг. в Туркестанской республике и в КазАССР. *Цель и задачи.* Анализ позиции Мустафы Шокая о количестве жертв голода и погибших на основе анализа данных, опубликованных в печати, в соответствии с политической и экономической ситуацией того времени. *Материалы и методы.* В статье анализированы архивные документы, статистические данные и источники, которые были опубликованы в сборниках документов, но еще не вошедшие в исторический оборот. *Результаты исследования.* В статье рассмотрены позиция и действия М. Шокая по отношению голода 1917-1923 годов, произошедших в Туркестанской Республике и Казахской АССР, а также проанализированы изменения в

численности и этническом составе населения этого периода. На основе кратких сведений, опубликованных в газете «Туркестан» (16 декабря 1922 г.), вышедшей в Ташкенте М. Шокай обнажает ужасную истину голода 1921 г. в Фергане, которую советская власть пыталась сохранить в тайне от всего сообщества. Объясняя, что, поскольку советская власть пришла к власти на основе угроз и принуждения, насильственная конфискация в Туркестане у народа скота осложнила жизнь народа и привела к резкому сокращению поголовья скота. Шокай утверждает, что голод был преступлением, совершенным советской властью. М. Шокай датирует голод в Туркестане 1918-1922 гг. заявив, что «голод помог советскому правительству бороться против мусульманской общины в Туркестане». *Заключение.* Данная статья раскрывает один аспект борьбы М. Шокая против голода 20-30 гг. XX в. и последствиями политики советской власти для сохранения нации.

Ключевые слова: Мустафа Шокай, Туркестанская республика, Казахская АССР, голод, политические кампании

Для цитирования: Кудайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетибаев К.М. // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. С. 692-705 (на Каз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_692-705

Кіріспе. Кеңес билігінің алғашқы онжылдықтарында Қазақстан аумағында алапат үш ашаршылық орын алды: біріншісі 1917-1918 жж. Түркістандағы ашаршылық, екіншісі 1921-1923 жж. Қазақстан АКСР-інде болған ашаршылық. Бұл ашаршылықтар екі бөлек автономия аумақтарында болғанымен, оның біртұтас қазақ халқының өсіп-дамуына тигізген зардабы сұмдық болды. Сондай-ақ, бұл ашаршылықтардың зардаптарынан басын көтере қоймаған халық сәл кейінірек, XX ғ. 30-жылдарының басында тағы да алапат ашаршылыққа тап болды.

Бұл ашаршылықтардың басты зардабы - ол қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан өмір сүру болмысын терең өзгерістерге ұшыратты.

1917-1918 жылдары Қазақстанның оңтүстік бөлігінде, 1921-1923 жж. солтүстігі, батысы мен шығысында болған ашаршылықтар азамат соғысы, шаруашылықтардың тұралауы, саяси тұрақсыздық жағдайында орын алды. Кеңес билігінің жеңісімен бірге, түркі халықтарының да дербес автономиялық республикалар құрып, тәуелсіз және бірлікте дамуы жайлы ой-пікірлері мен іс-әрекеттеріне кеңестік билік қабылдамай, қарсы күрес жүргізді. Сондықтан, ашаршылыққа ұшырағандарға сырттан келген (мысалы – АРА) көмектің негізінен түркі тілдес халық тығыз орналасқан аймақтардың ауылдық жерлеріне берілмеуінің бір себебі осында болуы мүмкін.

Ресей құрамындағы автономиялар ретінде құрылған Алашорда және Түркістан Мұхтарияты ретіндегі мемлекеттік құрылымдар тең құқықты болып, өздерінің басқару билігі өзінде болуы керек деген қағидатымен кеңес өкіметіне ұнамады. Екі автономия да қарулы күшпен жойылды. Сонымен бірге, қиын-қыстау кездегі ауыртпалықтарды жеңіп шығуда басшылық ете алар озық ойлы ел басшылары қудаланды.

Орталық Азия аумағындағы Кеңестік биліктің тұтқалары «великоросстық шовинизммен» қаруланған, арасында бұзақылар мен қылмыскерлер де кездесетін жаңа төңкерісшілердің қолында болды.

Жергілікті биліктің тізгінін ұстағандардың Қазақстандағы ашаршылықтар кезінде халыққа көмек көрсетуге немқұрайлы болып, алғашында тіпті ашаршылықтың орын алғанына мән бермеуінің бір себебі осында болды деуге болады.

Міне осындай жағдайда М. Шокай сынды тұлғаларымыздың ашаршылыққа ұшыраған халықтың жай-күйіне шетелдіктердің назарын аудартып, ақпараттық күрес жүргізуі мәселесін қарастыруы өзекті деп есептеймін.

Материалдар мен әдістер. Мақалаға азық болған мәліметтер негізінен осы күнге дейінгі зерттеушілердің бірнеше шетелдік, отандық архив қойнауларынан тауып, жинақтап, эпистолярлық мұрасы мен архив құжаттары топтастырылған ғылыми жинақтардағы әлі тарихи айналымға кірмеген деректерді, статистикалық мәліметтерді талдау арқылы алынды (Мұстафа Шоқай, 2006; Шоқай, 12 т. 2012; В эмиграции, 2021). Атап айтқанда, аштық қамытын киген түркі тілдес орта азиялық халықтардың, ерекше қазақтардың жай-күйі, көмек алмай қырылуы, аштықтың көлемі жайлы ащы шындық пен оның жаңғырықтары жарияланған «Соңғы жаңалықтар», «Күндер», «Әлеуметтік басқыш», «Түркістан» секілді газеттерде, сондай-ақ, американдық, ағылшындық, германдық баспасөз беттерінде жарияланған мәліметтер мақалада қарастырылды.

Талқылау. М. Шоқайдың Түркістан Республикасы мен Қазақ АКСР-індегі ашаршылық туралы ой-пікірлерін қарастырған зерттеушілердің бірегейі К. Есмағамбетов болды. М. Шоқай шығармаларын 12 томға жинақтап жариялаған Көшім Лекерұлы М. Шоқайдың еңбектері мен қызметін саралай отырып, оның Қазақстандағы XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы ашаршылықтардың себептерін, оған қарсы күресті жүргізудің қажеттілігін дәйектеген сөздерін талдайды, оның ашаршылыққа қатысты кеңестік биліктің самарқаулығын айыптап, қарсы күрес жүргізгенін сол кездегі саяси жағдайдағы ерлік деп бағалайды (Есмағамбетов, 2008; Есмағамбетов, 2015)

М. Шоқайдың қызметі мен еңбектері жайлы қалам тартқан зерттеушілердің көпшілігі оның тұлғалық қасиетінің ішінде ашаршылықтарға қатысты пікірлері мен іс-әрекеттері жайлы қарастырып кетеді. Мысалы, Ә. Қараның (Қара, 2004), Х. Тұрсынның (Тұрсын, 2023: 52-57), Қ. Раджабовтың (Раджабов, 2023: 14-24), Қыдырәлиевтің (Қыдырәлиев, 2007), С.Ө. Смағұлованың (Смағұлова, 2019) және т.б. кітаптарында М. Шоқайдың ашаршылық кезіндегі күресі жайлы айтылады. Алайда, бұл мәселенің ашылмаған қыр-сырлары жетерлік.

Зерттеу нәтижелері. Алдымен, Түркістан Республикасындағы ашаршылыққа келсек. Аштық Түркістан жерінде 1917 ж. қысы мен 1918 ж. көктемінде ерекше күшейе түсті. Түркістанда отырықшы шаруашылықпен айналысатын Ферғана, Самарқанд облыстарының, көшпелі малшаруашылығы негізгі кәсібі болып табылатын Жетісу мен Сырдария облыстарының халқы ашаршылықтан ерекше зардап шекті.

Алғашында бұл ашаршылыққа көңіл бөлмеген кеңестік билік өкілдері, тіпті экономикалық әлсіз халық ретінде қазақтарға көмек беруді қажет деп есептемей, майдан қажеттігін қамтамасыз ету негізгі мәселеміз болуы керек деп шешті (ӨҰА, 1318 қ. 1 т. 197 іс).

1917 ж. аяғында Түркістандағы уездер бойынша айтсақ, онда: Ақмешіт уезінде 24810, Түркістан уезінде - 12296, Шымкент уезінде – 33618, Әулиеата уезінде – 44307 шаруашылық ашықты (Стефан Куртуа ..., 1999: 226).

І дүниежүзілік соғыс жылдарына қуаңшылыққа ұшырап, егістігі күйреген аймақтарда астық тапшы болып, мал басы кеміді. Түркістан өлкесіне Солтүстік Кавказдан, Ресейден, Сібірден әкелінетін астық І дүниежүзілік соғыс кезіндегі қиын жағдай мен теміржол көлігі жұмысының жүйесіздігінен мүлдем тоқтады. Аймақтағы астық дайындау шаралары нәтижесіз болды. 1918 ж. ортасында Түркістандағы азық-түлік жағдайы мүлдем қиындады. Нәтижесінде Республиканы сұрапыл аштық жайлап, халық қырылды. Көшпелілер арасында ересектердің үштен бірі қырылды, тіпті кей аудандарда тұрғындардың төрттен үшіне дейін өлім-жітімі кездесті.

Мысалы, Әулиеата уезінің төрт ауылында 1917 ж. басына қарай 300 мың адам есептелінген болса, 1917 ж. мен 1918 ж. 1 жартысында аштықтан алпыс мыңдай түземдіктер өлген. Ал 1918 ж. 30 қыркүйегінде қалған адамдар саны шамамен 200 мыңдай болды» [Насильственная коллективизация, 1998: 21].

Ал халқы қырылған Әулиеата уезінің бірнеше болыстықтарынан бір ғана болыстықтың адамы қалған.

Бүкілодақтық Орталық атқару комитеті ашаршылықпен күрес мақсатында 1918 ж. 9 мамырда астығын жасырғандарды халық жауымен теңестіріп, он жылға түрмеге тоғытатын арнайы Декрет қабылдайды. Соның аясында аштыққа күрес жанданғандай. Сонымен бірге, астықтарын сатып, өзінің пайдасына асырып жүрген адамдардың ісін революциялық соттың трибуналымен соттайтынын ескерткен Қаулы қабылданады. Алайда, жергілікті жерлерде бұл құжаттардың орындалуына жауапты қызметкерлердің өздері ашыққан халыққа көмектің орнына, көмекке деген қаражатты жеке пайдасына пайдаланып, тағамдарды сатып, қаражатты иемденіп кету (Ахмедов, 1993), тіпті шаруалардың бар малын тартып алу оқиғалары кездескен (Мырзахмет, 2021: 202-212).

1917–1918 жж. қысы өте қиын болды. 1917 ж. күзінде басталып, 1918 ж. қысында үдеген ашаршылыққа негізінен көшпелі халық өкілдері душар болды, ал отырықшыл орыс шаруалары басына ауыртпалық түскен жоқ. Керісінше, республика халқы нан таппай ашаршылыққа ұшырап жатқан кезде, орыс шаруаларының қоймаларында сатуға арналған астық сақталған. Мысалы, Гродеково селосының орыс шаруаларын тексеріс кезінде 84 отбасыдан (653 адам) 5.185 пұт бидай, 533 пұт ұн сақталғаны анықталды. Ашыққан көшпелі халықтың өкілдеріне беруге тиісті азық-түлікті орыстар мен әскери адамдарға таратып отырған оқиғалар да көп болған. Индет пен аштықтан өлгендер саны есепсіз көп болды. «Аштық пен індеттен өлген адамдардың денесі айдалада шашылып қалды. Оларды жинап, жерлеуге үкімет мекемелерінің күш-қуаты жетпеді, әрі қырсыздық мүмкіндік бермеді» (Қойшыбаев, 1990).

1917 ж. 26-27 қарашада Қоқанда IV мұсылмандар съезі болып, онда Түркістан Мұхтарияты жарияланады. М. Шоқай осы съездің ұйымдастырушыларының бірі болды. Съезде М. Шоқай ашаршылық қаупі туралы ескертеді (Бөкір, Тайман, Қыдыр, 2023: 62.)

М. Шоқайдың «Вольный горец» газетінің 1918 ж. 19 шілдедегі нөмерінде «Хакімжан» деген бүркеншік атпен жариялаған мақаласында кеңестік биліктің қол астындағы Түркістанның жағдайына тоқталады. Ол ашаршылықтан қашып Ташкентке босып келген қазақ-босқындарға базарларда нанның сатылмағанын, көшкен өзбектерге азық алатын карточкалардың таратылмағанын, халық қырылып жатқанда Орынбор-Ташкент теміржолының бойында жүздеген вагондарға тиелген бидай мен ұнның белгісіз жағдайда жоғалып отырғанын жазды (Шоқай, 12 том (II), 2012: 325-329 бб.).

Грузияда жүргенде 1920 ж. «Вольный горец» газетінің №57 санында Түркістан жайлы ақиқатты жазады. Онда ол аштықтың кеңес өкіметі саясатының нәтижесі екенін, реквизиция мен тәркілеуден соң, қазақ даласының босап қалғанын жазады. Қоқан мен Гянжадағы қырғын жайлы айта отырып, Орта Азиядағы басмашылықтың пайда болуын халықтың билікке қарсылығы деп көрсетеді.

Сондай-ақ, қазақ саяси эмиграциясының көшбасшысы болған М. Шоқайдың өткір қаламынан шыққан ашаршылық туралы шындық еуропалық баспасөз беттерінде таралып отырды.

Берлинде жарық көретін «Новый мир» деген газеттің 1921 жылғы 16 қарашасындағы № 244 санында А. Байтұрсыновтың атынан көшіріп басылған хабарлама жарияланады. Жарияланымда осы жылғы Қазақстандағы аштықтың негізгі себебі жұт, қыстың ерте түсуі, алдыңғы қуаңшылық жылдарда жем-шөп қорының жиналмауы болғаны түсіндіріледі. Осы мақала авторының аштықтың нақты себептеріне байланысты пікіріне қарсы өз ойын көрсеткен М. Шоқайдың 1921 ж. 26 қарашада «Последние новости» газетінде мақаласы шығады. Саяси полемикада саясаткер өзі куә болған большевиктік жүйенің алғашқы жылдарындағы өктем саясаты

туралы мағлұматтарды ортаға салады. М. Шоқай бұл аштықтың қолдан жасалғанын негіздеген. Қазақстандағы Кеңес өкіметінің алғашқы күндерінен шаруалардың күнкөріс көзі болып табылатын малын реквизициялауы мал басының күрт кемуіне әкелгенін айтады. Оған себеп болатын жайт осының алдындағы 1920 жылы жазылған «Қазақтардың Ленинге хатында» алдағы жылдан қауіп күтпегендігін көрсеткен (Шоқай, 12 том (II), 2012; 284).

XX ғ. 20-шы жылдардың басындағы Қазақстандағы ашаршылық кезінде М. Шоқай халыққа көмекті ұйымдастыру шараларын жүргізеді: 1921 ж. Парижде Ресейдегі ашаршылыққа ұшырағандарға көмек көрсету үшін құрылған комитетке мүше болады. Ол мұсылман елдерінен, Америка көмек көрсету әкімшілігінен көмек сұрайды. Түрік халқының азаттығы қозғалысы атынан көмек сұраған үндеулер жазып, таратады (Смағұлова, 2019: 112). «Дни», «Последние новости» атты газет беттерінде Қазақстандағы ашаршылыққа қатысты мәліметтермен бөліседі. Аштыққа кінәлілердің жазаланбауының себептерін сұрайды (Bibliothèque des langues, 53: 4).

Түркістандық жергілікті мерзімді басылымдар мәліметтері негізінде зерттеу жүргізген Мұстафа Шоқай аштан қырылғандар санын анықтауға күш салған. Ташкенттің «Түркістан» газетінің (1922 ж. 13 қыркүйегінен бастап «Қызыл Байрақтың» орнына шығып тұрған) 1922 жылғы 16 желтоқсандағы нөмірінде келтірілген қысқаша сандар дерегін пайдаланған М. Шоқай 1921 жылғы Ферғана жеріндегі ашаршылықтың көлемін анықтайды. Сондай-ақ, тек қана Наманған уезі тұрғындарының саны көрсетілген статистикалық деректерді таразылаған қайраткер аштан қырылуы мүмкін адамдар санын есептейді. Наманған уезіндегі халық саны 1920 ж. 230880 адам (1914 ж. – 303 790 адам) деп есептелінген болса, ал 1922 ж. барлығы 190675 ғана адам есепте тұрды. Сонда екі аралықта тұрғындар саны 40205 адамға кеміген.

1923 ж. 4 қарашада «Дни» газетінде шыққан «Түркістанды кеңестендіру» (Советизация Туркестана) атты мақаласында ол ТүркОАК төрағасы ХыдырАлиевтың «Известия» газетіне берген сұхбатындағы мәліметтерді көрсетеді. Онда соңғы алты жылдағы өлкенің экономикалық жағдайы сөз болып, өндіріс пен ауыл шаруашылығының жайларынан мәліметтер келтірілген. Жалпы мал саны 70%-ға кемігендігі, тұрғындардың қиын жағдайы айтылады. 1919 ж. Түркістан Республикасында 970900 адам ашықты деп: Сырдария облысында 328300 адам, Ферғана облысында 283000 адам, Жетісуда 226000 адам есепке алынды (Рахматов, 2019: 101).

«Түркістандағы аштыққа қатысты кеңестік саясат (Советская политика голода в Туркестане)», «Түркістан аштық құрсауында (Туркестан охватил голод)», «Ұлттық мәселе туралы (О национальном вопросе)» және т.б. мақалаларында (Туякбаев, 2012. 64) М. Шоқай ашаршылықты жаңа советтік билік саясатынан туындағанын көрсетеді (Шоқай, 2011; Асанова, 2021: 86; Шоқай. 12 том, 2012: 449-450).

Оның «Аштық - Голод» («Дни» газеті, 1924. 5 шілде), тұрғындар, салықтар мен олардың мөлшері туралы мағлұматтарды тілге тиек еткен «Түркістан кедейлерімен астасу – Смычка с Туркестанской беднотой» («Последние новости» газеті, 1925, 28 қаңтар) және т.б. мақалалары да аштықпен күресін көрсетеді (Туякбаев, 2012).

Эмиграциялық баспасөздің белсендісі саналған «Дни» газетінің 1924 жылғы 5 шілдедегі № 503 санында М. Шоқай Ақмола уезіндегі аштық туралы хабар жариялайды. Мұндағы аштыққа ұшырағандар мөлшерін 30-40 мыңдай деп есептейді. Онда өлмес үшін мыңдаған тұрғындардың атамекенінен сыртқа босуға мәжбүр болып кеткені айтылады. Еуропада тұрып жатса да, Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ахуалын жіті бақылап отырған қайраткер Қазақстанның Орынбор, Ақтөбе, Орал, Қостанай, Бөкей губерниялары мен Адай уезін ашаршылық қамыты құрсаған 1921-1922 жж. ашаршылықтың алдыңғы кезінде өмір сүруге анағұрлым жайлырақ деп

есептелінген Ақмола мен Семей губернияларындағы жағдайдың күрт өзгеруін, 1921 ж. аштықтың құрығына ілінгенін, ал кеңестік билік өкілдерінің аштарға көмек көрсету орнына, сайлау сияқты саяси науқандарға баса назар аударып отырғанын сынайды.

1917-1923 жылдардағы ашаршылықтың зардабынан Ферғана облысының экономикасы құлдырады. Сонымен қатар, диқандардың басым бөлігі «басмашылар» қозғалысының жағына өтті. Басмашылармен күресті жүргізу үшін Түркістан майданында 15 мың мен 40 мыңдай аралықта әскер ұсталса, олардың азығы ферғаналық диқандардың мойнына түсті.

Ашаршылықтың салдарынан кейбір аудандардың халқы жаппай қырылды. Мысалы, Самарқан облысы Жизақ уезі 70 % тұрғынынан айрылды. Прогрессивті жадидтер, Кеңес өкіметі органдары, түрлі қайырымдылық мекемелері жасаған әрекеттердің нәтижесінде аштықтың салдары аздап жеңілдетілгенімен, нәтижесі бәрібір қайғылы болды.

Аштық пен індет бүкіл Түркістанды жайлады.

Кеңес өкіметі аштықты жеңу үшін өте қатаң шаралар қабылдады, бірақ бұл шаралар оны шеше қоймады. Мысалы, Ферғана облысында 1920 жылы ақпанда азық-түлік отрядтары құрылды. Бірақ олардың көмектескенінен көрі зияны да болды, ішінде алыпсатарлар, бұзақылар және маскүнемдікпен айналысатындар көп болды (Яковенко, 1974: 69).

Мұстафа Шоқай қысқа хабарлардың негізінде 1921 жылғы ол өңірдегі аштықтың жайынан өзбек тілінде шығатын «Түркістан» газетінің 1922 жылғы 16 желтоқсандағы 102 санында Наманган уезіндегі жағдайлардан мәліметтер берілген. Бұл ашаршылық 1922 жылға жалғасқан. Мұның себебі егін егетін жерлердің азайып кетуімен, мал басының кемуімен түсіндірілген. «Қызыл Байрақ» газетінде берілген қысқа ғана мақалада Ферғанада егін егу 50 пайызға ғана орындалған. Ашыққандарға Ресей тарапынан еш көмек жоқ, жергілікті жерлерде мүмкіндігінше асханалар ашылып, көмек көрсетілуде. Алайда бұл мардымсыз. Мақала соңында егістік жерлердің елеулі қысқаруы, егіннің егілмей қалуы, су жүйелерінің жарамсыздығы, мал басының кемуі, тұқымның жетіспеуі, мұның үстіне өте жоғары салық, міне мұның барлығы келер, яғни 1923 жылы да аштықтың жалғасатынын байқатады деп есептеген (Шоқай, 12 т. (II), 2012: 403-406; Бәкір, Тайман, Қыдыр, 2023: 102)

М. Шоқай баспасөз материалдары мен статистикалық мәліметтер негізінде Наманган уезінде 1920 ж. -73100 адам мен 1921 ж. - 40205 адам өлген деп көрсетеді (Асанова, 2021: 87).

Қазақ АКСР-н аштық жайлаған 1921-1922 жылдарында Түркістанның ішкері аймақтарында ашаршылық әлі де күшінде болды. Мысалы, 1922 ж. бір ғана Ташкент қаласында тіркелген 22 мың сүзекпен ауырғандардың күніне бір жарым мыңы өлген (В. Чайкин – М. Шокаю, 2021: 26.)

Ал аштарға көмек 1922 ж. көктемінен бастап қолға алына бастады.

Алдыңғы 1917-1918 жж. қарағанда 1921-1923 жж. Ферғана алқабында аштық одан да ауқымды болды. Аштықтан өлген адамдардың денесін жинауға адам табу қиын болды. Мысалы, 1921 ж Ферғана облысында 227059 адам, 1922 ж. 64336 адам өлген. Жалпы 1917-1923 жж. бұл облыс 1 млн аса адамынан айрылды (Рахматов, 2019: 102). Самарқанд облысында 20000 мыңдай адам өлді.

Ал, М. Шоқай «Дни» газетінің 1924 ж. 5 шілдеде жарияланған «В «Лаборатории национального вопроса» (Из туркестанского опыта)» деген мақалада Түркістанда 1917 ж. 1 маусымда 8 084 700 адам болса, 1922 ж. бұл көрсеткіш 5 029 512-ке төмендеп (Бәкір, Тайман, Қыдыр, 2023: 105), өлке халқы 38 %-ға кеміген. Жалпы айтқанда ашаршылық кезінде көшпелілер арасында ересектердің 30 %-ы өлсе, бұл көрсеткіш кей жерлерде 75 %-ға жеткен.

М. Шоқай Түркістан Республикасындағы ашаршылықтың мерзімін 1918–1922 жж. аралығы деп көрсетті. Сонымен бірге «1918-1922 жж. ашаршылық Совет үкіметінің Түркістандағы мұсылман жұртшылығымен күресіне көмектесті» (Бәкір, Тайман, Қыдыр, 2023: 105) деп тұжырымдайды.

Босқыншылық өлкенің жағдайын одан әрі ушықтырды. Оларды ең қажетті өмір сүру құралдарымен қамтамасыз ету: тұрғын үй, азық-түлік және киім-кешек жергілікті халықтың иығына қайта жүктелді. Бұхара және Хорезм республикаларынан Түркістан АКСР-не жіберілген азық-түлік өнімдері негізінен осы адамдарды қамтамасыз ету үшін пайдаланылды. 1923 жылдан бастап босқындар мен қоныс аударған адамдарды өз өлкесіне қайтару процесі басталды (Пасилов, 2021: 40-44).

Айта кететін жайт, XX ғ. 20-30 жылдары Қазақстанда болған ашаршылықтар кезіндегі халықтың күн-көріс үшін, аштан өлмес үшін орныққан жерлерін тастап, сырт аймақтарға көшін қазіргі тарихи ғылымда «босқыншылық», ал көшкен халықты «босқындар» деп атауда. Бұндай атау тарихи терминологияда енді ғана толыққанды қолданылып жатса, аштықтан қашқан халықты М. Шоқай сол кезде-ақ босқын деп атағанын айта кету керек. Сондай-ақ, 1926 ж. қазақтардың шаруашылық жүргізу және тұрмыстық жағдайға бейімделген өмір сүру ерекшелігін көрсетпек болған С.П. Швецовтың редакциялығымен жарияланған жинақта да 1921 ж. ашаршылық пен оның салдары болған қазақ босқындары туралы айтылады. Бұл жинақта мал-жанымен сыртқа кеткен сол жақта өмірін жалғастырушы босқындарды эмигранттар ретінде қабылдамай, екі елде көшіп, өмір сүру салтына орай туыстықтары мықты біртұтас халық деп қабылдау керектігін көрсеткен (Казахское хозяйство, 1926: 66).

Европадағы эмиграция өкілдері назарынан да Қазақстаннан кетіп жатқан босқындар мәселесі тыс қалмады. Мұстафа Шоқайдың шамамен 1928 жылы жазылған «Түркістан босқындарының қасіреті» атты мақаласында діни сенімге қарсы саясатты халықтың босқыншылығының негізгі себебінің бірі деп атап көрсетті. Ол түркістандықтар үшін тұтас мемлекеттің қарулы күштерімен күресу қиындық туғызғанын, шекара маңындағылардың соңғы мүліктерінің қалдықтарын көтеріп, шет ел асқанын суреттейді (ӨҰА. Р-17 қ. 1 т. 947 іс). Советтер еліндегі қарулы көтеріліске қатысқаны үшін Иранға босқан түркістандықтар тағдырына алаңдаған М. Шоқай, бұл туралы Иран шахына өтініш хат жолдап, көмек сұрайды (РФ ӘА. 461 к-қор, 1 т. 417 іс, 99-п).

Түркістан Республикасындағы ашаршылықтың салдары көрінетін халық санының өзгерістеріне назар аударалық. Ол үшін 1924 ж. шыққан статистикалық жинақ пен 1925 ж. ағымдық мәліметтерді салыстырамыз.

Кесте 1. Түркістан Республикасынан Қазақ КСР құрамына енген уездердегі халық динамикасы (1897-1925 жж.) (Статистический ежегодник, 1924; Зарубин, 1925: 11).

Уездер	1897 ж.	1920 ж.	1925 ж.	1897-1920 жж.		1920-1925 жж. өсім	
				Абс	%	абс	%
Сырдария обл.				Абс	%	абс	%
Қазалы	140263	86709	84964	-53554	-38,2	-1745	-2,0
Ақмешіт	133476	102772	102771	-30704	-23,0	-1	-0,1
Түркістан және Шымкент	284709	278221	279260	-6488	-2,3	1039	+0,4
Жетісу обл.				Абс	%	абс	%
Алматы	221700	233690	232358	11990	+5,4	-1332	-0,6
Жаркент	120340	84402	86334	-35938	-29,9	1932	+2,3
Лепсі	180316	129647	131529	-50669	-28,1	1882	+1,5
Талдықорған	136148	164554	166394	28406	+20,8	1840	+1,1

1-кестеден көретініміз, 1897-1920 жж. аралығында Қазалы (38,2 %-ға), Ақмешіт (23,0%-ға), Жаркент (29,9%-ға), Лепсі (28,1 %-ға) уездерінің халқы кеміген. Алматы (+5,4%-ға) мен Талдықорған (+20,8 %-ға) уездерінің халқы, керісінше өскен.

Енді халқы өскен Алматы уезіне қатысты мәліметтерді талдайық (ҚРПМ. 666 қ. 1-т., 76 іс., 18-п.). 1920 ж. санақта Жетісу облысының Алматы уезінде 40250 шаруашылық есептелінді. Бұл 1917 ж. санақта тіркелген шаруашылық санынан 4812 шаруашылыққа кем еді. 3 жылдың ішінде бір ғана уезде 4812 шаруашылық жойылған. Бұл жалпы мәлімет. Ал, енді оны ұлттарға байланысты бөліп көрсетсек, онда қазақтар шаруашылығы көшпелі және отырықшы деп есепке алынған. Соның ішінде, қазақтарда 1917 ж. 31616, 1920 ж. 24654 көшпелі шаруашылық есептелініп, шаруашылық саны 22 %-ға (6962-ге) кемігені тіркелді.

Екі санақ арасында уездегі отырықшылықпен айналысатын қазақ шаруашылықтары 1192-ге өсіп, 5 еседей көбейген (1917 ж. – 312, 1920 ж. – 1507). Бірақ, отырықшысы мен көшпелісін қосқанда қазақтар шаруашылығы екі санақ арасында (1917 ж. – 31928, 1920 ж. – 26161) 5767-ге кеміген (Статистический ежегодник, 1924).

Малынан айрылып, ашаршылыққа ұшыраған қазақтардың аман қалғаны отырықшылардың қатарына қосылғанымен, 1920 ж. қазақ шаруашылықтары 1917 ж. деңгейінің 81,9 %-ы ғана болған еді. Басқа этнос өкілдерінің шаруашылықтарының динамикасына келсек, ұйғырлар (тараншы) шаруашылығы 1920 ж. 4420 болып, 1917 ж. салыстырғанда 2147-ге кем есептелінді. Ал, дүнгендер шаруашылықтарында екі санақ арасында өзгеріс байқалмады (Статистический ежегодник, 1924).

Екі санақ арасында шаруашылықтар мен тұрғындары өскен орыс ұлты өкілдері болды - 3/1 есеге өсті. Орыстар шаруашылығы 1917 ж. – 6428, 1920 ж. - 9505 болды деп тіркелді (Статистический ежегодник, 1924).

Халық санының өзгерістеріне келсек, 1920 ж. санақ кезінде Алматы уезінде 194,6 мың адам (100,6 мың ер және 94 мың әйел) тіркеліп, 1917 ж. қарағанда 28,4 мың адамға (21,4 мың ер адам, 7 мыңдай әйел) немесе (17 %-ға) кем адам есептелінді. Соның ішінде қазақтардың, ерекше көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын қазақтар санының күрт кеміп, орыстардың күрт өскені көрінеді.

1917-1921 жж. қазақтарда ер адамдар 33 %-ға, әйелдер 26%-ға немесе 47,7 мың адамға кеміген.

Ал, орыс ұлты өкілдерінің саны екі санақ арасында 42,2 %-ға (ерлер 34,9 %-ға, әйелдер 50,5 %-ға) немесе 16,2 мың адамға көбейген. Бұндай өсім уезге орыстардың көші-қоны есебінен жүзеге асты. Бұл бір ғана Алматы уезі бойынша мәлімет (ҚРПМ. 666 қ.1-т., 76 іс, 18-19 пп.).

Жалпы, 1917 ж. ауылшаруашылық санағы мен 1920 ж. халық санағы мәліметтерін салыстыру Түркістан республикасында болған, кейіннен Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерді мекендеген қазақтардың үштен бірге кемігенін көрсетті.

2 кесте – Түркістан республикасында болған, кейіннен Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерді мекендеген қазақтар саны(1917-1920 жж.)

(Зарубин, 1925: 24; Материалы Всероссийской переписи 1920, 1923)

Уездер	1917 ж.	1920 ж.	1917-1920 жж. өсім	
			абс.	%
Алматы	160529	128313	-32216	- 20,1
Лепсі	129876	74789	-55087	-42,1
Талдықорған	167478	123584	-43894	-26,2
Жаркент	46592	52804	6212	+13,3
Әулиеата	195899	110013	-85886	- 43,8

Шымкент	277598	124951	-152647	- 39,0
Түркістан	-	44214	44214	
Перовск	151458	92740	-58718	- 38,8
Қазалы	122644	73436	-49208	-40,1
Барлығы	1252074	824844	-427230	-34,1

2 кестеден Түркістан Республикасынан Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерді мекендеген қазақтар 1917-1920 жж. 34,1 пайызын немесе 427 230 адамды жоғалтқанын көреміз. Қазағы көп кеміген уездер – Әулиеата (43,8 %-ға) және Лепсі (42,1 %-ға) уездері болды, жартысына жуық халқынан айрылды.

Сондай-ақ, Қазақ АКСР құрамында болған жерлердегі халық санының өзгерістерін салыстырайық.

3 кесте – Қазақ АКСР құрамына кірген жерлер халқының 1916-1922 жж. санының динамикасы (Сборник статистических, 1925: 4, 5, 18, 19.)

Жылдар	1916	1917	1920	1921	1922	1920–1922 (+/-)
Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерде, Орынбор губерниясымен бірге	4712181	4611926	4610278	3596999	3795963	-814315
Орынбор губерниясы	1038171	940058	770044	676604	566054	- 203 990
Қазақ АКСР құрамына кірген жерлерде, Орынбор губерниясынсыз	3674010	3671868	3840234	2920395	3229876	- 610 358

3 кестеден көріп отырғандай, республикаға осы жылдары сырттан ерекше славян халықтарының көптеп орналасуына қарамастан, Қазақ АКСР халқы 610 358 адамға кеміген. Алайда, осы статистикалық мәліметтердің жиынтығы қазіргі Қазақстанның аумағын толық қамтымайтын болғандықтан, оларды жинақтап көрсетуге әлі ерте. Сол себепті бұл бағытта зерттеулерді жалғастырамыз деп сенемін.

Сондай-ақ, Қазақстанда 1931-1933 жж. болған алапат ашаршылық та шетелдегі ұлт жанашырларының назарынан тыс қалмағаны белгілі.

Ашаршылықтардың халық санының динамикасына тигізген әсерін нақтылау жұмысы тереңірек жүргізілген жағдайда М. Шоқайдың сандық мәліметтерінің нақты маңызын анықтарымыз сөзсіз.

Қорытынды. Түркістанның азаттығын аңсап, саяси күреске түсіп, елде большевиктік биліктің қудалауына түскен елжанашыры, саяси қайраткер М. Шоқайдың Қазақстандағы ашаршылықтарға қарсы күресі халықаралық деңгейде бағаланып, кеңестік биліктің аштыққа қарсы күресін жандандыруға түрткі болды. Ол, өзінің баспасөздерде жарияланған мақалалары арқасында отанындағы оқиғаларға әсер етіп отырды. М. Шоқай, Т. Рысқұлов (Қоңыратбаев, 1994) сынды ұлтшыл тұлғаларымыз ХХ ғ. 20-30 жылдардағы қазақ даласын жалындай жалмаған ашаршылыққа қарсы, кеңестік биліктің саяси, экономикалық саясатының ұлттың сақталып қалуына, зиянын тигізген зардаптарына қарсы күресін тоқтатпағаны белгілі. М. Шоқайдың қызметі мен күресі әлі де зерттеуді қажет етеді.

Бұл тақырыптың толық және жан-жақты зерттелуі әлі де болашақтың ісі.

Деректер

ҚРПА – Қазақстан Республикасы Президентінің архиві
 ӨҰА – Өзбекстан Ұлттық архиві
 РФ ӘА – Ресей Федерациясының әскери архиві

Sources

KRPA – Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin arhivi (Archive of the President of the Republic of Kazakhstan)
 OUA – Ozbekstan Ulitlyk arhivi (National Archives of Uzbekistan)
 RF AA – Resei Federaciyasynyn askeri arhivi (Military Archive of the Russian Federation)

Әдебиеттер

Асанова, 2021 – *Асанова С.А.* Социальная политика советской власти в условиях голода 1921-1922 гг. в Казахстане / Вестник Кыргызского национального университета имени Жусупа Баласагына. 2021. №2 (106). С. 83-90.

Ахмедов, 1993 – *Ахмедов Ф.* Сол бір ауыр жылдарда. Қызылдар қырғыны. Құрастырушылар: З. Қыстаубаев, Б.Хабдина., Алматы: Өнер, 1993. 256 б.

Бәкір, т.б., 2023 – *Бәкір Ә.Қ., Тайман С.Т., Қыдыр Т.Е.* Мұстафа Шоқай (зерттеулер). (Алаштың алыбы Мұстафа Шоқай). Монография. Қызылорда: Жиенай баспаханасы, 2023. 268 б.

В эмиграции, 2021 – *В эмиграции:* Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941 / Ред. Г.К. Кокебаева; составители: Г.Т. Исахан, Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай. Алматы: Полиграфия сервис и К, 2021. 488 с.

Есмағамбетов, 2008 – *Есмағамбетов К.Л.* Әлем таныған тұлға (Мұстафа Шоқайдың дүниетанымы мен қайраткерлік болмысы). Алматы: Дайк-Пресс, 2008 504 б.:

Есмағамбетов, 2015 – *Есмағамбетов К.* Мұстафа Шоқайдың Қазақстандағы 1932-33 жылдардағы аштықты жоюға қосқан үлесі зор - / «ҚазАқпарат» Халықаралық ақпарат агенттігі, 2015. https://kaz.inform.kz/news/mustafa-shokaydyn-kazakstandagy-1932-33-zhyldardagy-ashytyky-zhoiuga-koskan-ulesi-zor-k-esmagambetov_a2833826/

Зарубин, 1925 – *Зарубин И.И.* Список народностей Туркестанского края. Ленинград, 1925. 23 с.

Казахское хозяйство, 1926 – *Казахское хозяйство* в его естественно-исторических и бытовых условиях. Материалы к выработке норм земельного устройства в Казахской Автономной Советской Социалистической Республике. Под редакцией С.П. Швецова. Ленинград, 1926, 186 с.

Қара, 2004 – *Қара А.* Мұстафа Шоқай Өмірі. Күресі. Шығармашылығы. Алматы: Арыс, 2004. 320 б.

Қойшыбаев, 1990 – *Қойшыбаев Б.* Жазықсыз жапа шеккендер. Алматы: Қазақстан, 1990. 168 б.

Қоңыратбаев, 1994 – *Қоңыратбаев О.* Тұрар Рысқұлов: қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі. Түркістан кезеңі. Алматы: Қазақстан, 1994. 444 б.

Қыдыралиев, 2007 – *Қыдыралиев Д.* Мұстафа Шоқай. – Астана, 2007. – 287 б.

Материалы Всероссийской переписи 1920, 1923 – *Материалы Всероссийской переписи* 1920 г. Перепись населения в Туркестанской Республике. Ташкент: Изд-во ЦСУ Туркестанской Республики, 1923. Ч. 2. Вып. III. 142 с.

Мырзахмет, 2021 – *Мырзахмет Ф.К.* Әулиеата өңіріндегі ашаршылық зардаптары // «Қазақстандағы ХХ ғасырдың 30-шы жж. басындағы ашаршылық және қазақтардың көршілес аумақтарға мәжбүрлі көші-қоны: зерттеу мәселелері» = «Голод начала 30-х гг. ХХ века в Казахстане и вынужденные миграции казахов на сопредельные территории: проблемы исследования»: респ.-тәжірб. конф. мат.-ры. / Құраст. А.И. Құдайбергенова, М.М. Қозыбаева, Р.Ж. Байдалы. Алматы: Литера-М, 2021. 296 б. Каз., рус.

Насильственная коллективизация, 1998 – *Насильственная коллективизация* и голод в Казахстане 1931-1933гг. Сб. документов и материалов . Алматы.: ХХІ век, 1998. 263 с.

Пасилов, 2021 – *Пасилов Б.А.* Голод в Туркестане в 1917-1923 годы. // «Қазақстандағы ХХ ғасырдың 30-шы жж. басындағы ашаршылық және қазақтардың көршілес аумақтарға мәжбүрлі көші-қоны: зерттеу мәселелері» = «Голод начала 30-х гг. ХХ века в Казахстане и вынужденные миграции казахов на сопредельные территории: проблемы исследования»: респ.-тәжірб. конф. мат.-ры. / Құраст. А.И. Құдайбергенова, М.М. Қозыбаева, Р.Ж. Байдалы. Алматы: Литера-М, 2021. 296 б. (40-44).

Раджабов, 2023 – *Раджабов К.* Мұстафа Шоқай и джадидское движение в Туркестане // «Мұстафа Шоқайдың мемлекетшілдік мұраты: тарихи тағылым мен сабақтастық» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ғылыми еңбектер жинағы. 17 қараша 2023 ж., Қызылорда, 2023. 334 б.

Рахматов, 2019 – *Рахматов М.Г.* Тұрар Рысқұлов о голоде в Туркестанской АССР и о его последствиях // *Qazaqtanu.* 2019. № 4(4). С. 98-102.

Сборник статистических, 1925 – *Сборник статистических* сведений о движении населения, скота и урожая с 1880 по 1922 г. Оренбург: 5-я Гос. Тип. Оренполигр., 1925. 97 с.

Смағұлова, 2019 – Смағұлова С. Ашаршылық қасіреті / С. Смағұлова. 1-кітап. Алматы: «Елтаным», 2019. 272 б.

Статистический ежегодник, 1924 – *Статистический ежегодник*. 1917-1923 гг. Ташкент: Издание ТЭС-а, 1924. 115 с.

Стефан Куртуа, т.д., 1999 – *Стефан Куртуа, Никола Верт, Жан-Луи Панне, Анджей Пачковский, Карел Бартошек, Жан-Луи Марголен*. Черная книга коммунизма. Преступление, террор, репрессии. Перевод с французского. Москва «Три Века Истории» 1999. 708 с.

Туякбаев, 2012 – *Туякбаев Г.А.* Казахская эмигрантская журналистика. // Путь науки, 2012. № 11(33). С. 61-66.

Тұрсын, 2023 – *Тұрсын Х.* Мұстафатану және Көшім Есмағамбетов // Мұстафа Шоқайдың мемлекетшілдік мұраты: тарихи тағылым мен сабақтастық» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ғылыми еңбектер жинағы. 17 қараша 2023 ж., Қызылорда, 2023. 334 б.

Чайкин, 2021 – *Чайкин В.* – М. Шокаю // В эмиграции: Эпистолярное наследие Мустафы Шокая. 1919-1941 / Ред. Г.К. Кокебаева; составители: Г.Т. Исакхан, Г.К. Кокебаева, С.К. Шилдебай. Алматы: Полиграфия сервис и К°, 2021. 488 с.

Шокай, 2011 – *Шокай М.* Туркестан наша общая колыбель (Туркестан в документах личного архива М. Шокая 1920-1940 гг.) Алматы: 2011. Т. 1. 400 с.

Шокай, 2012 – Шокай М. Шығ. толық жинағы: 12 томдық. II том. Алматы: Дайк Пресс, 2012. 640 б.

Шокай, 2006 – *Шокай Мұстафа* Эпистолярлық мұрасы. 2 томдық. Алматы: «СаГа» баспасы, 2006. 1-том. 270 б.

Яковенко, 1974 – *Яковенко Л.И.* Продовольственная политика Коммунистической партии и ее осуществление в Туркестане (1918-1924 гг.). Душанбе. Ирфон, 1974. 288 с.

References

Ahmedov, 1993 – *Ahmedov G.* Sol bir auyr zhyldarda. Kyzylдар kyrgyny[In those difficult years. The Reds' reprisal]. Kurastyrushylar: Z. Kystaubayev, B. Habdina., Almaty: Oner, 1993. 256 p. (In Kaz.)

Asanova, 2021 – *Asanova S.A.* Social'naya politika sovetskoj vlasti v usloviyakh goloda 1921-1922 gg. v Kazakhstane [Social policy of the Soviet government in the conditions of famine of 1921-1922 in Kazakhstan] / Vestnik Kyrgyzskogo nacional'nogo universiteta imeni Zhusupa Balasagyna, 2021. No. 2 (106). Pp. 83-90. (In Rus.)

Bakir, et al., 2023 – *Bakir A.K., Tajman S.T., Kydyr T.E.* Mustafa Shokaj (zertteuler). (Alashtyn alyby Mustafa Shokaj)[Mustafa Shokai (research). (Alash giant Mustafa Shokai)]. Monografiya. Kyzylorda: Zhienjaj baspahanasy, 2023. 268 p. (In Kaz.)

Chajkin, 2021 – *V. Chajkin* – M. Shokayu // V emigracii: Epistoljarnoe nasledie Mustafy Shokaya. 1919-1941 / Red. G.K. Kokebaeva; sostaviteli: G.T. Isahan, G.K. Kokebaeva, S.K. Shildebaj. Almaty: Poligrafija servis i Ko, 2021. 488 p. (In Rus.)

Esmagambetov, 2008 – *Esmagambetov K.L.* Alem tanygan tulga (Mustafa Shokajdyn dunietyany men kajratkerlik bolmysy) [World famous personality (worldview and personality of Mustafa Shokai)]. Almaty: Dajk-Press, 2008 504 p. (in Kaz)

Esmagambetov, 2024 – *Esmagambetov K.* Mustafa Shokajdyn Kazakstandagy 1932-33 zhyldardagy ashtykytzy zhoyuga koskan ulesi zor [Mustafa Shokai made a great contribution to the eradication of famine in Kazakhstan in 1932-33] / «KazAqparat» Halykaralyk akparat agenttigi. 2015 zh. 29 kazan. https://kaz.inform.kz/news/mustafa-shokajdyn-kazakstandagy-1932-33-zhyldardagy-ashtykytzy-zhoyuga-koskan-ulesi-zor-k-esmagambetov_a2833826/ (In Kaz.)

Kara, 2004 – *Kara A.* Mustafa Shokaj Omiri. Kuresi [Life of Mustafa Shokay. Struggle. Creativity]. Shygarmashylygy. Almaty: Arys, 2004. 320 p. (In Kaz.)

Kazahskoe hozyajstvo, 1926 – *Kazahskoe hozyajstvo v ego estestvenno-istoricheskikh i bytovykh usloviyakh*[Kazakh economy in its natural-historical and everyday conditions]. Materialy k vyrobotke norm zemel'nogo ustrojstva v Kazahskoj Avton. Sovestkoj Socialisticheskoy Respublike. Pod redaekciej S.P. Shvecova. Leningrad, 1926, 186 p. (In Rus.)

Kojshybaev, 1990 – *Kojshybaev B.* Zhazyksyz zhapa shekkender [Innocent victims]. Almaty: Kazakstan, 1990. 168 p. (In Kaz.)

Konyratbayev, 1994 – *Konyratbayev O.* Turar Ryskulov: kogamdyk-sayasi zhane memlekettik kyzmeti [Turar Ryskulov: social, political and state activities]. Turkistan kezeni. Almaty: Kazakstan, 1994. 444 p. (In Kaz.)

Kydyraliev, 2007 – *Kydyraliev D.* Mustafa Shokaj. Astana, 2007. 287 p. (In Kaz.)

Materialy Vserossijskoj perepisi 1920, 1923 – *Materialy Vserossijskoj perepisi 1920 g.* Perepis' naseleniya v Turkestanskoj Respublike [Population census in the Turkestan Republic]. Tashkent: Izd-vo CSU Turkestanskoj Respubliki, 1923. Ch. 2. Vol. III. 142 p. (In Rus.)

Shokaj, 2006 – *Shokaj Mustafa* Epistoljarylyk murasy [Epistolary heritage.]. 2 tomдық. Almaty: «SaGa» baspasy, 2006. 1-tom. 270 p. (In Kaz., Rus.)

Myrzahmet, 2021 – *Myrzahmet G.K.* Aulieata onirindegi asharylyk zardaptary [Consequences of famine in the Aulieata region] // «Kazakstandagy XX gasyrdyn 30-shy zhzh. basyndagy asharylyk zhane kazaktardyn korshiles aumaktarga mazhburli koshi-kony: zertteu maseleleri» = «Golod nachala 30-h gg. XX veka v Kazahstane i vynuuzhdennye migracii kazahov na sopredel'nye territorii: problemy issledovaniya»: resp.-tazhirb. Konf. Mat-ry. / Kurast. A.I. Kudajbergenova, M.M. Kozybaeva, R.Zh. Bajdaly. Almaty: Litera-M, 2021. 296 p. (In Kaz., Rus.)

Nasil'stvennaya kollektivizaciya, 1998 – *Nasil'stvennaya kollektivizaciya i golod v Kazahstane 1931-1933gg.* [Forced collectivization and famine in Kazakhstan 1931-1933]. Sb.dokumentov i materialov. Almaty.: XXI vek, 1998. 263 p. (In Rus.)

Pasilov, 2021 – *Pasilov B.A.* Golod v Turkestane v 1917-1923 gody. [Famine in Turkestan in 1917-1923] // «Kazakstandagy XX gasyrdyn 30-shy zhzh. basyndagy asharylyk zhane kazaktardyn korshiles aumaktarga mazhburli koshi-kony: zertteu maseleleri» = «Golod nachala 30-h gg. XX veka v Kazahstane i vynuuzhdennye migracii kazahov na sopredel'nye territorii: problemy issledovaniya»: resp.-tazhirb. konf. mat-ry. / Kurast. A.I. Kudajbergenova, M.M. Kozybaeva, R.Zh. Bajdaly. Almaty: Litera-M, 2021. 296 p. (In Rus.)

Radzhabov, 2023 – *Radzhabov K.* Mustafa Shokaj i dzhadidskoe dvizhenie v Turkestane [Mustafa Shokai and the Jadid Movement in Turkestan] // «Mustafa Shokajdyn memleketshildik muraty: tarihi tagylym men sabaktastyk» atty halykaralyk gylymi-tazhirbelik konferenciyanyn gylymi enbakter zhinagy. 17 karasha 2023 zh., Kyzylorda, 2023. 334 p. (In Rus.)

Rahmatov, 2019 – *Rahmatov M.G.* Turar Ryskulov o golode v Turkstanskoj ASSR i o ego posledstviyakh [Turar Ryskulov about the famine in the Turkstan Autonomous Soviet Socialist Republic and its consequences] // Qazaqtany. 2019. No. 4(4). Pp. 98-102. (In Rus.)

Sbornik statisticheskikh, 1925 – *Sbornik statisticheskikh* svedenij o dvizhenii naseleniya, skota i urozhaev s 1880 po 1922 g. Orenburg: 5-ya Gos. Tip. Orenpoligr., 1925. 97 p. (In Rus.)

Shokai, 12 t. (II), 2012 – *Shokai M.* Shyg. tolyk zhinagy: 12 tomdyk. II tom. Almaty: Dajk Press, 2012. 640 p.

Shokai, 12 t., 2012 – *Shokai M.* Shyg. tolyk zhinagy. 12 tomdyk, 1 t. Almaty: Dajk Press, 2012. 544 p.

Shokai, 2011 – *Shokai M.* Turkestan nasha obshchaya kolybel' (Turkestan v dokumentakh lichnogo arkhiva M. Shokaya 1920-1940 gg.) [Turkestan is our common cradle (Turkestan in the documents of the personal archive of M. Shokai 1920-1940)]. Almaty: 2011. T. 1. 400 p. (In Rus.)

Smagulova, 2019 – *Smagulova S.* Asharylyk kasireti [The tragedy of hunger] / S. Smagulova. 1-kitap. Almaty: «Eltanym», 2019. 272 p. (In Kaz.)

Statisticheskij ezhegodnik, 1924 – *Statisticheskij ezhegodnik* [Statistical Yearbook]. 1917-1923 gg. Tashkent: Izdanie TES-a, 1924. 115 p. (In Rus.)

Stefan Kurtua, et al., 1999 – *Stefan Kurtua, Nikolaya Vert, Zhan-Lui Panne, Andzhej Pachkovskij, Karel Bartoshek, Zhan-Lui Margolen.* Chernaya kniga kommunizma. Prestuplenie, terror, repressii. Pervod s francuskogo. Moskva «Tri Veka Istorii». 1999. 708 p. (In Rus.)

Tursyn, 2023 – *Tursyn H.* Mustafatanu zhane Koshim Esmagambetov [Mustafavedenie and Koshim Esmagambetov] // Mustafa Shokajdyn memleketshildik muraty: tarihi tagylym men sabaktastyk» atty halykaralyk gylymi-tazhirbelik konferenciyanyn gylymi enbakter zhinagy. Kyzylorda, 2023. 334 p. (In Kaz.)

Tuyakbaev, 2012 – *Tuyakbaev G.A.* Kazakhskaya eh migrantskaya zhurnalistika [Kazakh emigrant journalism]. // Put' nauki. 2012. No. 11(33). Pp. 61-66. (In Rus.)

V emigracii, 2021 – *V emigracii: Epistolarnoe nasledie Mustafy Shokaya* [In Exile: The Epistolary Legacy of Mustafa Shokai]. 1919-1941 / Red. G.K. Kokebaeva; sostaviteli: G.T. Isahan, G.K. Kokebaeva, S.K. Shildebaj. Almaty: Poligrafiya servis i Ko, 2021. 488 p. (In Rus.)

Yakovenko, 1974 – *Yakovenko L.I.* Prodovol'stvennaya politika Kommunisticheskoy partii i ee osushchestvlenie v Turkestane [Food Policy of the Communist Party and its Implementation in Turkestan] (1918-1924 gg.). Dushanbe. Irfon, 1974. 288 p. (In Rus.)

Zarubin, 1925 – *Zarubin I.I.* Spisok narodnostej Turkestanskogo kraja [List of nationalities of the Turkestan region]. Leningrad, 1925. 23 p. (In Rus.)

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (3)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (3)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

<i>Кабульдинов З.Е., Торайгыров Е.М., Черниенко Д.А.</i> АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ.....	547
<i>Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., Жұмаділ А.К.</i> XVII–XVIII ҒАСЫРДЫҢ І-ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ТАРИХЫНЫҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАСЫ.....	565

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Абенова Б.С., Әбенов Д.Қ.</i> РЕСЕЙЛІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР ИНСТИТУТЫ: БЕЛГІЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	582
<i>Abdulina A.T., Ualtayeva A.S., Margulan A.S.</i> THE CITY AS A PROBLEM IN FOREIGN AND SOVIET HISTORIOGRAPHY.....	596
<i>Вектагамбетова М.Зһ., Вимолданова А.А., Тастекова Г. В.</i> PRACTICES OF UEZD MANAGEMENT OF KAZAKH VOLOSTS IN THE TURGAI REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY.....	610
<i>Джумағалиев Д.А.</i> КАЗАХСТАНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОДКАСТЫ НА ПЛАТФОРМЕ YOUTUBE: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ.....	625
<i>Каскарбаева Г.</i> ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	639
<i>Кашикмбаев А.Н.</i> СУЛТАН ГАЗИ ВАЛИ-ХАН (ВАЛИХАНОВ): ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ.....	653
<i>Қаипбаева А.Т., Әбікей А.М.</i> 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ІРГЕЛЕС ЕЛДЕРДЕГІ БАЛАЛАР ПАНАСЫЗДЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....	665
<i>Қоңқабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Қоңқабаева А.Н.</i> МӘМЛҮК СҰЛТАНАТЫН ЗЕРТТЕУ ТУРАЛЫ ЖАЗБАША ДЕРЕККӨЗДЕР.....	680
<i>Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.</i> МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ АКСР ЖЕРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ.....	692
<i>Kuanbay O. (Turция), Apendiyev T., Ushkurbayeva A.</i> SOME ASPECTS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY (1991-2021).....	706
<i>Sultan-Khan A. Zhusip, Zhumatay S.</i> THE ALL RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLE AND THE HISTORY OF THE CREATION OF ALASH ORDA.....	721
<i>Умбетов Н.А.</i> К ВОПРОСУ О ХРОНОЛОГИИ ПРАВЛЕНИЯ ХАНОВ НА ВОСТОКЕ УЛУСА ДЖУЧИ В 1420-Х ГОДАХ.....	734
<i>Хазретәліқызы Р., Ас Х. (Турция), Дюсембекова Ж.</i> ҚОҢЫРҚОЖА ҚОЖЫҚОВТЫҢ ТЕРГЕУ ҚҰЖАТТАРЫ – ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ.....	755
<i>Черепанов К.В.</i> ПРЕВРАЩЕНИЕ КАЗАХСТАНА В ПРОМЫШЛЕННО-РЕСУРСНУЮ БАЗУ СССР В ЭПОХУ Д.А. КУНАЕВА (1964-1986 ГГ.).....	771
<i>Шашаев Ә.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1869 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТЕР: СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫ.....	787
<i>Шотанова Г.А., Уәкенов Е.М.</i> ЗАПАДНЫЙ КАЗАХСТАН В XIX ВЕКЕ: ТОРГОВЛЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОЛОНИЗАЦИИ.....	801

ЭТНОГРАФИЯ / ETHNOGRAPHY

<i>Абилева Н.М., Рахимжанова С.Ж.</i> ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГОНЧАРНОГО ДЕЛА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ XIX - XX ВВ. ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	814
---	-----

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
